

УДК 343

Юрій Новосад,*канд. юрид. наук, начальник управління нагляду у кримінальному провадженні
Прокуратура Волинської області*

ПРО СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз діяльності прокуратури як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, встановлені обставини, що негативно впливають на цей процес, а також розроблені науково обгрунтовані шляхи щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо та заходи, спрямовані на вдосконалення правового механізму із цих питань.

Ключові слова: прокуратура, запобігання, злочин, суб'єкт і предмет, спеціально-кримінологічні запобігання, правоохоронні органи, сфера боротьби зі злочинністю.

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні та негативні тенденції, що склались у її розвитку в сучасних умовах (2013-2016 рр.), а саме зростання кількості злочинів проти основ національної безпеки, особи, права власності та громадського порядку, зумовлює необхідність проведення наукових і практичних пошуків протидії цим суспільно небезпечним явищам у тому числі формами, методами і засобами запобігання злочинам.

Особливу актуальність ця проблема набуває у зв'язку з тим, що одним із ключових суб'єктів реалізації завдань даного виду запобіжної діяльності виступають органи прокуратури. При цьому участь даного державного органу у запобіганні злочинам, з одного боку, є чітко внормованою (ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» та відомчі нормативно-правові акти Генеральної прокуратури України), а з іншого – потребує переосмислення та впровадження в нових спеціально-економічних, політичних і правових реаліях України, позаяк ті технології запобіжної діяльності, що досі були пріоритетними в цій сфері, сьогодні стали малоефективними і не дозволяють досягти мети спеціально-кримінологічного запобігання злочинам та в цілому боротьби зі злочинністю в Україні.

Зазначені та інші обставини й визначили зміст техніки, об'єкт і предмет цієї наукової статті, а також її основне завдання – сформулювати науково обгрунтовані засади, спрямовані на вдосконалення діяльності прокуратури як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання злочинам.

Стан дослідження. Як показало вивчення наукової та навчально-методичної літератури, питаннями підвищення ефективності діяльності прокуратури у сфері боротьби зі злочинністю досить плідно займаються науковці як прокурорського нагляду, так і кримінологи. Зокрема, у цьому контексті потужне доктринальне підґрунтя створили такі науковці, як: В. С. Бабкова, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, М. М. Говоруха, В. М. Гусаров, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, В. В. Долежан, Л. С. Жиліна, І. М. Козьяков, О. Г. Колб, М. В. Косюта, Т. В. Корнякова, В. В. Кулаков, М. Й. Курочка, М. П. Курило, О. М. Литвинов, О. М. Литвак, М. І. Мичко, М. В. Руденко, Г. П. Серeda, М. І. Скригонюк, Є. О. Шевченко та ін.

Поряд із цим в умовах проведення правової реформи в Україні, а також суттєвого підвищення рівня злочинності останніми роками (2014-2016 рр.) [1] питання щодо підвищення рівня ефективності та місця прокуратури в системі суб'єктів боротьби зі злочинністю вивчені недостатньо, а тому потребують активізації наукових розробок у зазначеній сфері суспільних відносин, що й стало вирішальним у визначенні предмета даного дослідження.

Виклад основних положень. Щодо спеціально-кримінологічного напрямку вдосконалення діяльності органів прокуратури в державному механізмі запобігання злочинам в Україні, то необхідно зазначити, що у 2012 р. набрав чинності новий КПК України [2], у ст. 91 якого визначено предмет доказування у кримінальному провадженні. Поряд

із цим у ній не йдеться про те, що підлягають доказуванню причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. У цій статті КПК зазначено, зокрема, що підлягають доказуванню тільки:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення;

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

В інших статтях КПК також не зазначено, що слідчий та прокурор зобов'язані доказувати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Це означає, що після набрання чинності новим КПК на них вже не покладатиметься здійснення запобіжної функції, з чим не можна погодитися. На відміну від цього Кодексу, у кримінально-процесуальному законодавстві деяких країн близького колишнього СРСР причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, включені до предмету доказування. Як приклад можна навести ч. 2 ст. 73 КПК Російської Федерації [3], ч. 3 ст. 117 КПК Республіки Казахстан, ч. 2 ст. 126 КПК Туркменістану, ч. 2 ст. 96 КПК Республіки Молдова. У цих нормах чітко зазначено, що у кримінальній справі підлягають встановленню причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Що стосується КПК Республіки Білорусь, то законодавець передбачив навіть окрему статтю у главі «Докази», у якій передбачено, що у процесі провадження дізнання та попереднього слідства органи кримінального переслідування зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів [4].

Необхідно також визнати, що через відсутність у КПК окремої норми про обов'язок сторони обвинувачення доказувати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, виникла проблема з реалізацією ч. 1 ст. 1 КК України, згідно з якою одним із його основних завдань є запобігання злочинам. Коментуючи цю норму, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк зазначають, що законодавець вказує на запобіжне завдання кримінального закону. Його норми мають

застосовуватись так, щоб не лише карати винних осіб за вчинені злочини, а й запобігати вчиненню нових злочинів [5]. Більш того, забезпечення правильного застосування кримінального закону є також призначенням кримінально-процесуального права [6, с. 29]. Однак новий КПК не забезпечує застосування зазначеної кримінально-правової норми, оскільки не зобов'язує сторону обвинувачення вживати заходів щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Розглядаючи це питання, слід звернути також увагу на таку обставину: за відсутності у КПК нормативно визначеного обов'язку слідчого, прокурора встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, зведена нанівець функція слідчого запобігання. А це, у свою чергу, призводить до зростання рівня злочинності.

Потрібно зазначити, що під час дії КПК 1960 р. також висловлювались суттєві пропозиції щодо здійснення слідчого запобігання злочинам. У тому числі захищені численні дисертації, а також опубліковані монографії, посібники, численні статті з даного питання. Однак законодавець проігнорував ці досягнення науки кримінального процесу, не поклавши на сторону обвинувачення обов'язку встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Очевидно, що без виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, не можна вести мову про всебічність та повноту проведеного досудового розслідування. У деяких випадках ці обставини спроможні навіть розкрити механізм події кримінального правопорушення, охарактеризувати особу підозрюваного, свідчити про наявність або відсутність обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання, тобто мають пряме відношення до предмету доказування, визначеного у ст. 91 КПК України. Саме тому відмову законодавця від регламентації у КПК питання про встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, складно зрозуміти навіть з огляду на ті укази Президента України та розпорядження Кабінету Міністрів України, в яких йдеться про запобігання злочинам. Наприклад, у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленій Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011, чітко зазначено, що нинішній стан криміногенної ситуації в державі свідчить про необхідність удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, які зумовлюють організовану злочинність. Одним із напрямів реалізації цієї

Концепції є виявлення та аналіз організованої злочинності, з'ясування причин та умов, що сприяли її поширенню в Україні [7]. У Концепцією реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р, встановлено, що її метою є розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів [7], включаючи і можливості прокуратури. Водночас, оскільки КПК не вимагає, щоб прокурор займався запобіжною діяльністю, він позбавлений можливості вимагати від органів досудового розслідування, щоб вони виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень і умови, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення. На думку В. М. Юрчишина, це є суттєвий недолік, який необхідно терміново усунути, бо спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням є обов'язковим атрибутом кримінального процесу будь-якої демократичної країни світу і займає в ньому чільне місце [8, с. 156].

Враховуючи зазначене, можна погодитися з висновком В. М. Юрчишина, про необхідність віднесення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тобто доповнення цим положенням ст. 91 КПК, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні. Таке доповнення цієї статті, без сумніву, сприятиме подальшій активізації запобіжної діяльності прокурора й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі. Водночас іншої думки дотримується А. А. Десятник, який вважає, що включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування недоцільне, навіть шкідливе для правоохоронної діяльності, тому що:

1) причини і умови вчинення злочину ніколи не входили до предмета доказування, визначеного у ст. 64 КПК 1960 р. як предмет доказування, а тільки виявлялися, встановлювалися відповідно до статей 23, 231 цього Кодексу;

2) включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування в прямій постановці надасть можливість учасникам кримінального процесу пред'явити стороні обвинувачення претензії, що вони не в повному обсязі доказали вказані причини та умови. Тим самим буде затягуватися досудове провадження та судовий розгляд. Пояснюється це тим, що вказані причини та умови включають у себе багато

обставин та фактично безмежні. У повному обсязі їх доказати практично неможливо в обмежені строки досудового провадження. Тому автор висловив пропозицію передбачити в окремих статтях КПК норму про те, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення встановлюються, а не доказуються [9].

З такою позицією погодитися не можна з точки зору тих аргументів, що викладені вище, а саме: всі функції прокуратури так чи інакше пов'язані з реалізацією так званої кримінологічної функції прокуратури. Звичайно, що ця проблема не проста, тим більше що під час дії КПК 1960 р. деякі науковці також заперечували можливість включення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, до предмета доказування, наводячи із цього приводу різного роду аргументи. Один із них полягав у тому, що ця обставина не зазначена у статті кримінально-процесуального закону, яка перераховує всі обставини, що входять до предмета доказування [10, с. 103].

Заперечуючи таку позицію, Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський справедливо підкреслювали, що такий підхід до визначення структури предмета доказування є не зовсім правильним. Встановлення причин злочину та умов його вчинення не може не входити до предмета доказування, бо впливає на правильне вирішення кримінальної справи. А те, що це положення міститься не в ст. 64 КПК України, ще нічого не означає, оскільки прийоми і способи розміщення правових норм визначає сам законодавець. І він же зобов'язує в ст. 23 КПК України встановити названу обставину у кожній кримінальній справі [11].

Спірною також, на наш погляд, є й інша позиція А. А. Десятника, який пропонує зазначити в окремих статтях КПК, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення встановлюються, а не доказуються. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу на те, що у ст. 23 КПК 1960 р. йшлося не про доказування, а про виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. М. М. Михеєнко цілком обґрунтовано вважав це формулювання суттєвим недоліком даної статті, зазначаючи, що, посилаючись на цей термін, деякі автори дійшли висновку, що законодавець допускає у пізнанні цих причин та умов і інший шлях, крім доказування [12, с. 132]. Поряд із цим у кримінально-процесуальному законодавстві тих країн, де причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, включені у предмет доказування, передбачені норми, які регулюють питання про вжиття органом досудового розслідуван-

ня та прокурором заходів щодо їх усунення. Як приклад можна навести ст. 158 КПК Російської Федерації, ст. 204 КПК Республіки Казахстан ст. 217 КПК Республіки Молдова, ст. 90 КПК Республіки Білорусь.

Цілком обґрунтовано у зв'язку із цим виникає питання, чи не є процесуальна запобіжна діяльність у рамках кримінального процесу непотрібним «рудиментом», відголосом законодавства радянських часів? Відповідаючи на нього, необхідно навести думку Ч. Беккарія, який зазначив, «...що краще запобігати злочинам, ніж карати за них. Це становить мету будь-якого доброго законодавства». [13, с.123]. Виходячи із цього слід визнати, що запобіжна діяльність у ході кримінального процесу потрібна, але необхідно визначити її обсяг та не ставити при цьому прокурора у рамки необхідності обов'язкового направлення подання по кожному кримінальному провадженню.

Висновок

Як встановлено у ході даного дослідження, у визначенні меж встановлення причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню, важливим є те, що повна причина доказується по кожному кримінальному провадженню та складається з таких взаємодіючих складників:

а) негативні морально-психологічні властивості особистості, які включають у себе антигромадську установку особистості та її психологічні особливості (головна причина злочину);

б) причини формування негативних морально-психологічних властивостей особистості;

в) обстановка вчинення злочину (включає в себе умови вчинення злочину та неголовну причину злочину – привід). Перша група обставин частково перераховується у ст. 91 КПК України [2], у п. 4, а саме обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання. Відповідно, зазначені обставини (є причинами злочину) встановлюються за допомогою доказів. Друга група обставин загальновідома та випливає насамперед з економічних причин. Відповідно, похідними від економічних причин є соціальні, політичні, ідеологічні причини злочинності в цілому та конкретного злочину зокрема. Визначальну роль зазначені причини мають на рівні держави, однак актуальний їх вплив на обласному та районному рівні, оскільки вони похідні від загальнодержавних причин. На наш погляд, не можна вимагати від сторони обви-

нувачення обов'язкового встановлення причин цієї групи по кожному провадженню, а необхідно дати можливість зазначеному суб'єкту самому визначити необхідність цього залежно від специфіки та негативних наслідків розслідуваного злочину. Інакше кримінальний процес по кожному кримінальному провадженню буде перетворюватися на кримінологічне дослідження, яке потребує значних процесуальних витрат на шкоду основній процесуальній функції прокурора – нагляду за розслідуванням кримінального правопорушення. Стосовно третьої групи обставин необхідно зазначити, що неголовні причини злочину – приводи, які теж підлягають обов'язковому доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України [2], оскільки залежно від їх змісту приводи належать чи до об'єктивної сторони складу злочину, чи до його суб'єктивної сторони. Саме тому залежно від специфіки злочину приводи можуть бути зазначені у поданні. Що стосується умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, то вони підлягають обов'язковому встановленню та викладенню у поданні.

Список використаних джерел:

1. Кулик О. Г. Сучасна кримінальна ситуація в Україні: тенденції і прогноз // <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88 (зі змін та доповн.; ред. від 11 черв. 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. – М. : Проспект, КНОРУС, 2009. – 282 с.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. – Кишинев : «Lavialat Info» SRL, 2009. – 198 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [А. П. Гель, О. Г. Колб, В. О. Корчинський та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
6. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 428 с.
7. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1000 / 2011 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 83. – Ст. 3019.
8. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у судовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія / В. М. Юрчишин. – Чернівці : Вид. дім «Родовід», 2013. – 307 с.
9. Десятник А. А. Проблема актуальності кримінально-процесуальної профілактики в рамках нового КПК / А. А. Десятник // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 247–252. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12daanku.pdf>.

10. Лопушанский Ф. А. Следственная профилактика преступлений. Опыт, проблемы, решения / Ф. А. Лопушанский. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 103–104.

11. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. /

Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – 2-е вид. – К. : КНТ, вид. Фурса С. Я., 2007. – 272 с.

12. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – К. : Вища школа, 1984. – 235 с.

13. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. – М., 1995. – 304 с.

В статье осуществлен анализ деятельности прокуратуры как субъекта специально-криминалистического предупреждения преступлений, установлены обстоятельства, которые негативно влияют на этот процесс, а также разработаны научно обоснованные пути по их нейтрализации, блокированию, устранению и т. д. и меры, направленные на совершенствование правового механизма по этим вопроам.

Ключевые слова: прокуратура, предупреждение, преступление, субъект и предмет, специально-криминалистическое предупреждение, правоохранительные органы, сфера борьбы с преступностью.

The article analyzes the subject of prosecution as specially-criminological, set conditions that negatively affect this process, and developed evidence-based ways to neutralize them, blocking, etc. and removal measures aimed at improving the legal framework of these issues.

Key words: prosecution, prevention, crime, subject and object, specially-criminological prevention, police, fighting crime.

